

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԻ ԱՇԽԱՐՀԻՑ

Ջ Ո Ւ Ջ Ե Պ Պ Է Վ Ե Ր Դ Ի

Յունուարի 14-ին Միլանից հեռագիրը բերեց կոմպոզիտոր Վերդիի մահուան լուրը։ Այդ գոյժը սաստիկ յուզեց բոլորին, որովհետև այդ անունը գիտէր գրեթէ ամբողջ աշխարհը։

Աւելորդ չենք համարում ծանօթացնել մեր ընթերցողներին այդ հռչակաւոր մահատուհի կենսագրութեան հետ *)։

Իտալիայի հարաւային կողմը, Բուսսետո քաղաքից հինգ վերստ հեռաւորութեան վրայ, գտնուում է մօտ երկուհարիւր բնակիչ ունեցող փոքրիկ Բօնկօլա գիւղը, որի միակ փողոցի վրայ իր սեփական պանդոկում ազնիւ կեանքով ապրում էր մի երիտասարդ ընտանիք։

1814 թուին ռուս-աւստրիական դաշնակցութեան զօրքերը, հետամտելով պրինց Եւգինէի ֆրանսիական գնդին, եկան հասան Իտալիայի հարաւային խաղաղ անկիւնը ևս, բերելով իրանց հետ մահ և կործանումն ամեն մի քայլափոխում, չը խնայելով ոչ քաղաքներն ու գիւղերը, ոչ տներն ու կալուածքները, ոչ ծերերին, ոչ կանանց և ոչ երեխաներին։ Այս վիճակին ենթարկուում է և Բօնկօլա գիւղը։ Նրան հրկիզում են չորս կողմից․ բնակիչները իրանց միակ ապաստանը գտնում են եկեղեցու մէջ, բայց նրա սրբազան սեղանը և սիւները նոյնպէս ներկւում են անմեղ զոհերի արիւնով։ Մոռացուած մնում է միմիայն բարձր զանգակատունը, ուր պատսպարւում է, կրծքի երեխան ձեռին, պանդոկի ջահէլ և գեղեցիկ տիրուհին—Լուիզա Վերդին։ Դժբախտ մայրը անց է կացնում այստեղ մի ամբողջ օր, մինչև Բօնկօլայից թշնամու հեռանալը։ Այսպէս ազատւում է Ջուզեպպէն՝ երկու անգամ պարտական մնալով կեանքով իր մօրը։

Վերդին առաջին անգամ երաժշտութիւն լսում է գիւղի եկեղեցու, ուր ամեն տօն օրերին նուագում են օ՛րգան գոր-

*) „Верди, Биограф. очеркъ“ В. Д. Корганова, Москва 1897.

ծիքի վրայ և երգում ներդաշնակ։ Գրաւուած օրգանի ձայնից՝ տուն գալով փոքրիկ Վերդին հօրը խնդրում է, որ նրա համար մի օրգան գնի։ Հայրը բերում է նրան մի հին դաշնամուր, որի վրայ 6 տարեկան երեխան խաղալով յարմարեցնում է զանազան եղանակներ։ Մի անգամ էլ պատահմամբ գտնում է եռաձայնի ներդաշնակութիւն—դօ, մի, սօլ։ Անշափ ուրախանալով այդ օրը նրան շատ է կրկնում և հրճում։

Միւս օրը դարձեալ սկսում է փնտռել այդ ձայները դաշնամուրի վրայ, բայց ինչքան աշխատում է չէ լինում, բարկացած վերցնում է մուրճը և սկսում կոտորատել դաշնամուրի մատները։ Նրան պատժում են և կանչում վարպետին շինելու, որ գործը վերջացնելուց յետոյ, գրում է գործիքի մի անկիւնում. «Շինեցի ձրի, որովհետև փոքրիկը մոռելիկայի շատ սէր ունի»։

Գիւղի ծերունի օրգանիստի մօտ փոքրիկ Վերդին կանոնաւոր պարապելով այնքան առաջադիմութիւն է անում, որ 12 տարեկան հասակում փոխարինում է վարժապետին և մի քանի տարի օրգանիստի պաշտօն է կատարում։ Չը բաւականալով դժբանով Վերդին խնդրում է հօրը ուղարկել իրան մի տեղ սովորելու։ Հայրը ուղարկում է նրան Բուսսետօ, ուր Վերդին յաճախում է ուսումնարան և ազատ ժամերը նուիրում երաժշտութեան, ապրելով հօրը ծանօթ Անտօնիօ Բարեցցիի տանը։ Այդ տունը մինչև օրս այնպէս է պահուած, ինչպէս սրանից 70 տարի առաջ և Բարեցցիի խնդրանք Վերդին իր ձեռքով տան ճակատին գրել է՝ «Stanza di D. Verdi» (Վերդիի բնակարանը)։

Փոքրիկ երաժիշտի երկրորդ ուսուցիչ, քաղաքի օրգանիստ Պրօվեզի յայտնում է նրա խնամատար Բարեցցիին, որ աշակերտը իրան գերազանցում է, և խորհրդակցելով, ուղարկում են Վերդին Միլան՝ կօնսերվատօրիա մտնելու համար, օժանդակութիւն տալով Բարեցցիի և «Մօնտէ դի Պիետա ընկ.» կողմից 1200 ֆր. տարին։

Կօնսերվատօրիան գտնում է, որ նա անընդունակ է և ուղարկում է նրան Սկալա թատրոնի երաժշտապետ Լալֆինիայի մօտ։ Վերդին՝ դեռ Բուսսետոյի հին թատրոնում զմայլած լինելով Բելլինիի, Բօսսինիի և Դօնիցետտիի գրուածքներով մեծ յափշտակութեամբ յաճախում է Սկալա թատրոնը, նրանց մուգիկան լսելու և անշնամարելի կերպով ինքն էլ է սկսում է գրել արիաներ ու երգեր, որոնք յետոյ մտնում են նրա օպերաները։

Նրա առաջին հռչակը եղել է Հայդենի «Աշխարհի ստեղծումը» օրատօրիան կամ աստուածաբանական պիէսը՝ խմբով և օրկեստրով կառավարելը, որ մեծ աջողութիւն է գտնում Միլանում։

Օրգանիստ Պրօվեզիի մահուանից յետոյ Վերդին հրաւիր-

ւում է Բուսսետո, այնտեղի «Նուագասէր Ընկ.» դիրեկտորի պաշտօնով, որ, ըստ հին սովորութեան, մի և նոյն ժամանակ պէտք է լինի և Մայր եկեղեցու օրգանիստը: Հոգևորականութիւնը մերժում է եղեղեցական երաժշտութիւնը նրան յանձնելու խնդիրը, գտնելով նրան նորաձև և դեռ ջահել երաժիշտ, և հրաւիրում ուրիշին: Սրանով հասարակութիւնը բաժանւում է երկու կուսակցութեան: Վերդիի կողմն են անցնում ինտելիգենցիան ու երիտասարդութիւնը: Վերջինների վճռով «Նուագասէր Ընկ.» յետ է վերցնում եկեղեցուց իրանց պատկանեալ բոլոր նօտաներն ու գործիքները: Հոգևորականների երկար տարիների հալածանքը շատ է օգնում Վերդիի հռչակի տարածման:

Ապրելով Բարեցցիի տանը, երիտասարդ երաժիշտը՝ բացի իր օպերային պարապմունքներից նաև դասեր է տալիս տան տիրոջ դստեր, 17 տարեկան գեղեցկուհի Մարգարիտային և յաճախ նուագում նրա հետ պիանօյի վրայ չորս ձեռքի: Զայնքի ներդաշնակ միութիւնը գտնում է արձագանք և նրանց սրտերի մէջ և նրանք ամուսնանում են:

Ունենալով արդէն պատրաստի բաւականաչափ նիւթեր՝ 1838-ին Վերդին տեղափոխւում է Միլան: Այս ժամանակից է սկսւում նրա օպերային գործունէութիւնը:

Վերդին Միլանում նախ որոնում է իր գործի համար լիբրետո (գրքոյկ) պատրաստող մի բանաստեղծ և շուտով գտնում երիտասարդ Սօլերային, որ նոյնպէս այդ տեսակ գործ էր փնտռում:

Յետոյ նրա օգնութեամբ բառերը կազմելով և իր գրած եղանակները քաղուածօրէն կարգի բերելով, Վերդին գրում է իր առաջին օպերան—«Oberto di San Bonifacio» անունով:

Շատ խոչընդոտների և արգելքների պատահելուց յետոյ, վերջապէս 1838 թ. նոյեմբերի 17-ին ներկայացնում են այդ օպերան Միլանի Սկալա թատրոնում: Աջողութեան ապացոյցն այն է, որ օպերան իր պարտիտուրայով գնւում է հրատարակիչ Րիկօրտիի կողմից 2000 ֆր.: Կոմպօզիտորի հետ պայման են կապում, որով նա պարտաւորւում է գրել տարէնը երեք օպերա Միլանի և Վիննայի կայսերական բեմերի համար, իւրաքանչիւրը 3500 ֆրանկով:

Դեռ գործը չը սկսած՝ Վերդին հիւանդանում է և երկար ժամանակ պառկած մնալով գրեթէ անակնութեան աստիճանին է հասնում ու ընկնում պարտքերի տակ, որին աղատում է նրա կինը, ծախելով իր բոլոր իրեղէնները: Վեր կենալուց յետոյ՝ սկսում է նա գրել և մեծ ոգևորութեամբ առաջ է տանում գործը, երբ յանկարծ հասնում է նրան մի՝ աւելի մեծ

դժբախտութիւնս.—հիւանդանում է նրա մեծ երեխան և մի քանի օրուայ մէջ վախճանւում մօր գրկում: Քիչ յետոյ հիւանդանում է դստրիկը, որի վերջն էլ նոյնն է լինում: Այդ էլ բաւական չէ, նրա դեռ դեռահաս կիներ ուղեղի բորբոքումից նոյնպէս մեռնում է:—«Ես մենակ էի... մենակ: Երկու ամսուայ ընթացքում ես կորցրի իմ սրտին սիրելի երեք էակներ: Եւ այսպիսի պայմաններում ես պէտք է կատարէի իմ տուած խօսքը և գրէի կօմիկական (կատակերգական) օպերա», ասում է Վերդին:

Բայց հեղինակը կատարում է իր խօսքը և վերջացնում է օպերա բուֆ (կատակ) «Un giorno di regno» («Մի օր թագաւոր») պիեսը, որ ներկայացնում են 1840 թ. սեպտ. 5-ին, յետոյ կարգով և՛ Նէապօլում, և՛ Վենետիկում, բայց ոչ մի տեղ աջողութիւն չէ ունենում, որովհետև հեղինակը աւելի ողբ գրող էր, քան թէ ծիծաղ:

Այս անաջողութիւնը և ընտանեկան դժբախտութիւնները Վերդին հասցնում են յուսահատութեան պատիճանին և նա փոխելով ընակարանը, անձնատուր է լինում ունայն կեանքի: Բայց Սկալա թատրոնի ղերեկաւոր Մերելլին հանգիստ չէ թողնում նրան և Վերդին շատ տատանուելուց և ընդդիմանալուց յետոյ նորից ձեռք է առնում գրիչը և չորս ամսուայ ընթացքում վերջացնում «Նաբուգոդոնոսոր» մեծ օպերան, որ 1842 թ. մարտի 9-ին ներկայացնում են առաջին անգամ: Աջողութիւնը լինում է Սկալա թատրոնի պատմութեան զարդը: Յայտնի դերակատարների մէջ ամենաառաջին տեղն է բռնում արտիստուհի Ժօզեֆինա Ստրեպպոլլին, որ ստեղծել է Ալիզանդրի դերը: Նա տիրապետում էր նշանաւոր ձայնով, չկօլայով և խաղով, որ բայց են անում նրա առաջ Եւրոպայում տրիումֆներ: Բայց այդ երկար ժամանակ չէ տևում, որովհետև հռչակաւոր արտիստուհի օր. Ստրիպպոլլին դառնում է ոչ նուազ հռչակաւոր տիկին Վերդին:

Բոլոր օպերաների նիւթերը Վերդին ինքն էր ընտրում և դասաւորում, բանաստեղծին մնում էր միայն ոտանաւորով խօսքեր գրել: Այսպէս էլ ընտրում է հեղինակը Վիկտոր Հիւգոյից «Թագաւորը դուարձանում է» դրաման, Վենետիկից պատուէր ստացած օպերայի համար: Բայց նրան յայտնում են, որ գրաքննիչը թոյլ չի տայ այդ օպերան ներկայացնել, մինչև անգամ եթէ անունը փոխուած լինի «La Maledisone», ինչպէս մտադիր է եղել անելու Վերդին: Այն ժամանակ կօմպօզիտօրը Թագաւորի դերը փոխում է հերցօգի, իսկ հերոսին տալիս է նրա պա-

լատական խեղկատակի դերը, անուանելով օպերան «Րիզո-լետտո», որ անմահացնում է Վերդիի կոմպոզիտորական անունը: Մեծ վարպետը գրում է «Տիգուլետտոն» իր հայրենիքում Բուսսետոյում, առանձնանալով մեզ ծանօթ տան մէջ, իր նախկին աներոջ մօտ: Երբ սկսում են կրկնողութիւնները Վենետիկում, յայտնի է լինում, որ չորրորդ գործողութեան մէջ հերցօգի արիան բաց է թողնւած. կոմպոզիտորը դիտմամբ, ֆուրոր գործելու մտքով, մինչև վերջին օրը չէ բերում արիան: Երբ արդէն փորձին կատարում են նոր արիան, բոլոր ներկայ եղող նուագող և երգողները հիանում են: Դա է «La donna é mobile» (Կինը փոփոխամիտ է) արիան, որ հռչակուած է ամեն տեղ: Առաջին ներկայացումը 1851 թ. մարտի 11-ին ուղղակի յափըշտակել էր լսողներին:

Երկու տարի յետոյ լոյս է տեսնում «Տրովաոր» օպերան, որ գրուած է Հոռմի բեմի համար և ներկայացուած 1853 թ. յունուարի 19-ին: Չը նայած վատ եղանակին, ցեխին, անձրեին և այդ ժամանակի Տիրբոս գետի սովորական վարարման, հասարակութիւնը առաւօտունից, մինչև ծունկը ջրի մէջ կանգնած կասսայի մօտ, տոմսակ է ուզում հերթով: Ներկայացումը անցնում է աղմկալից օվաջիաներով հեղինակի համար:

Վենետիկի աղքատին թատրոնի գիրեկցիայի առաջարկութեամբ Վերդին գրում է իր տասնեկիններորդ օպերան, որի նիւթը վերցրած է Ա. Դիւմայի «La dame aux Camélias» (Կամելիազարդ տիկին) դրամայից: Օպերայի անունն է «Տրավիսա», որ նշանակում է անբարոյական կին: Առաջին անգամ ներկայացրել են Պարիզի բեմի վրայ 1855 թ. մարտի 6-ին: Վերդին այդ առիթով գրում է իր աշակերտ և մտերիմ էմմանուէլ Մուցիոյին. «Երէկ տրուեց «Տրավիատան» անաջող: Ի՞նչ է մեղքը, թէ երգողներն, ապագան ցոյց կը տայ»:

Այն օրից «Տրավիատան» մի առանձին աջողութեամբ է անցնում ամեն տեղ:

«Յիսուն տարի յետոյ, ասում է Ալեքսանդր Դիւման, ոչ ոք չը պիտի յիշէր իմ «Կամելիազարդ տիկին» դրամայի մասին, բայց Վերդին անմահացրեց նրան»: Մեր ժամանակակից հռչակաւոր Քրիստիա Նիլսոն և «Տրավիատա» փոխադարձաբար իրար պարտական են իրանց աջողութիւններով:

Ապա մի շարք անաջողութիւններից յետոյ Վերդին լոյս է բնծայում այնպիսի մի օպերա, որ մոռացնել է տալիս անցեալը, հիացնում է բոլորին և սնչափ վարձատրում նրան բարոյապէս և նիւթապէս: Դա «Դիւմակահանդէս» օպերան է, — «Un Ballo di Maschera»: Սկզբում այդ օպերայի անունը «Գուստավ III» է և-

ղել, բայց երբ Նէպոլեոն կրկնողութեան ժամանակ հեռագիր է տեսցուում, որ յունուարի 13-ին 1858 թուին Նապոլէոն III-ին փորձել են սպանել, հանգամանքները փոխուում են: Գրաքննիչը թոյլ չէ տալիս բեմի վրայ ներկայացնել Շվեդիայի թագաւոր Գուստաւ III-ին սպանելու տեսարանը և արգելում է օպերան: Շատ նեղութիւններից յետոյ՝ Վերդին հարկադրուած Գուստաւ III-ին փոխարինում է կոմս Վարվիկ անունով և անցքն էլ փոխանակ Շվեդիայի, փոխում է Ամերիկա և այդպիսով առաջին անգամ «Դիմակահանդէս» օպերան ներկայացուում է Հոռմի «Apollo» թատրոնում 1859 թուին, գրուած օրից մի տարի յետոյ: «Բալ-Մասկարադ» անունը մոլորեցուցիչ է. շատերը կարծում են, որ դա մի թեթևասօլիկ պիես է, մինչդեռ ընդհակառակը, շատ ողբերգական է:

Աւելի նուազ աջողութիւն է ունեցել Պետերբուրգի մեծ թատրոնի համար գրուած և 1862 թուին Նոյեմբերի 10-ին ներկայացրած «Ճակատագրի ոյժը» օպերան, որի նիւթն առուած է մի ժամանակ մօղա դառած սպանացի Դօն-Անջելօ հեղինակի դրամայից, որի մէջ երեք հերոսներից մէկը ինքնասպանութիւն է գործում, երկրորդը մենամարտութեան մէջ է մեռնում, իսկ երրորդին սպանում են վրէժից: Ի հարկէ այսքան մահ բեմի վրայ ջղային Վերդին չէ կարողացել լաւ մուգիկայով նկարագրել և դուրս է եկել մի ստիպուած գրուածք: Ճակատագրի կամքն է եղել, որ Վերդին իր քսանամեայ անընդհատ գործունէութիւնը դադարեցնէ և կնքէ «Ճակատագրի ոյժով»...

Արդէն մենք տեսնում ենք Վերդիի մուգիկան կերպարանափոխուած: Երիտասարդ ժամանակուայ կատաղի յարձակումները, շուտ շուտ գործածուած շանթահար ակօրդները, յուզման տեսարանների ծայրայեղ սաստկութիւնը և մեղմութիւնը և այլ զգացմունքների արտայայտութիւնը այժմ փոխարինում են աւելի մտածուած և տեղին համեմատ գործադրութեամբ: Դա բացատրում է ժամանակի երաժշտութեան լաւ ձևերի մշակմամբ և Վագնէրի, Լիստի, Բերլիօզի և Մէյքերերի երաժշտական նորամոյծ հեղինակութիւններից առաջացած յեղափոխութեան ազդեցութեամբ: Վերդին ուշի ուշով հետեւելով առհասարակ կեանքի և գիտութեան նոր երևոյթներին, մանրամասնօրէն քննում է ամեն մի նոր հեղինակութիւն և ժամերով նուագում ուրիշի գրուածքները, որոնցից մեծ տպաւորութիւն են թողնում նրա վրայ Վագնէրի հեղինակութիւնները: Այդ ազդեցութեան տակ գրում է նա «Դօն Կարլոս» Պարիզի ցուցահանդէսի համար, ուր և տրւում է այդ նոր ձևի գրուած օպերան 1867-ին, մարտի 11-ին, բայց բոլորովին անաջող: Նոյն

վիճակին ենթարկւում է նաև Լօնդօնում: Այդ ժամանակամիջոցում ընտրւում են Վերդին պատուաւոր անգամ Յրանսիայի գեղարուեստական Ակադեմիայում՝ մեռած Մէյերբէրի տեղ, դնում են նրա կիսարձանը թատրոնում, ձօնում նրան ոտանաւորներ և երգում, իսկ նա առանձնացած Գինուա իր նոր գնած ձմերային պալատում, անցնում է անգործ կեանք:

1869 թուի վերջերում Կայիրէի թատրոնի դիրեկցիայից ստացուած մի առաջարկութիւնը շատ զարմացնում և հետաքրքրում է Վերդին. դա խըղիվ Իզմայիլ-փաշայի առաջարկութիւնն էր՝ եգիպտական կեանքից ազգային ժողովրդական ոգով մի օպերա գրելու իր աշակերտ Մուցիոյի խորհրդով մեծ վարպետը պահանջում է 40 հազար ուլլի այդ տեսակ աշխատութիւն գլուխ բերելու համար: Համաձայնում են և շուտով ուղարկում նրան նիւթի լիբրետօն, որ Վերդին փոփոխելով իր ուզածի պէս, մեծացնում է մի տեսարանով ևս, այն է «Աիդա» օպերայում Բադամէսին դատապարտելու տեսարանը: «Աիդան» գերազանցում է Վերդիի բոլոր միւս օպերաներին թէ բովանդակութեամբ, թէ եղանակներով և թէ գրելու ձևով: Ամբողջ եւրոպան յափշտակուած հետևում է պիեսին. հետաքրքրւում է նրան ասիական կեանքից առնուած նիւթը, արևելեան եղանակներով գունաւորուած մուգիկան և մանաւանդ վազնեական յեղափոխած երաժշտական ձևը, որ շատ չափաւոր և յարմար կերպով գործադրել է այս օպերայում Վերդին: «Աիդայի» կրկնողութիւնները սկսւում են միաժամանակ Կայիրէյում, Միլանում և Պարիզում: Առաջին կրկնողութիւնը Կայիրէյում տևում է երեկոյեան 7 ժամից մինչև առաւօտեան 4 ժամը և բոլորն էլ ոգևորուած, առանց որ և է յոգնածութիւն զգալու, ուրախ տրամադրութեամբ ցրւում են:

«Աիդան» Կայիրէյում ներկայացւում է առաջին անգամ 1872 թուի մարտի 7-ին անհուն աջողութեամբ, որ տալիս է հեղինակին թատրոնական պատմութեան մէջ չը տեսնուած օվալիաներ: Բ. գործողութեան ժամանակ կօմպօզիտօրին մատուցանում են փղոսկրեայ դաւազան թանկագին քարերով գրուած՝ մի կողմը Aida, իսկ միւս կողմը Verdi:

«Աիդան» ամեն տեղ ամենասիրելի օպերան է, և այն օրից մինչև այսօր չկայ մի բեմ, որ իր սեղօններում մի քանի անգամ չը ներկայացնէ նրան:

Միլանում 1873 թուին վախճանւում է հռչակաւոր բաբանաստեղծ և ժողովրդից պաշտուած Ալեքսանդր Մանցօնի: Նրա մահը սաստիկ տխրեցնում է մեր կօմպօզիտօրին, որ ասորում է եղել այն ժամանակ իր «Սանտ-Ազաթա» զղեսկում:

Վերդին թողնում է ամեն բան և թռչում Միլան, ուր իսկոյն յայտնում է քաղաքագլխին և ուրիշներին, որ նա մտադիր է այդ առիթով գրել մի մեծ դամբանական Requium. 1874-ի մարտի 22-ին, համաձայն հանգուցեալի ցանկութեան, տարեդարձ է կատարում ս. Մարկոսի եղեղեցում և այդտեղ նուագում է Requium-դամբանականը, հեղինակի ղեկավարութեամբ և 100 հոգի օրկեստրի, 120 հոգի խմբի և օպերային բոլոր արտիստների մասնակցութեամբ: Այս գրուածքի մէջ երևում է Մօցարտի սուրբ աղաչանքի, Բախի անհուն վեմութեան և Բէտհովէնի ոգու անսահման մեծութեան միութիւն: Բայց Վերդին այստեղ էլ ֆնում է յատուկ դրամատիկական գրող: Աստուածայնութիւնը այստեղ խառն է մարդկայնութեան հետ, խելացի բողոքները — երկնային երգերի հետ, բնութեան գեղեցկութիւնը — անյայտութեան հետ. մի խօսքով՝ այս հեղինակութիւնը պարունակում է իր մէջ մուգիկայի իդէալը, նորանում չկան թոյլ և պակասաւոր տեղեր կամ կտորներ, նրա համար էլ «Requium»-ը Վերդիի ամենալաւ, ամենաբարձր հեղինակութիւնն է: Վերդին արդէն այնքան աշխարհահռչակ էր դարձել, որ երբ 1887 թ. յունուարի 22-ին իր նոր Օթելլօ օպերան էր ներկայացւում, ամեն մի գործողութիւնից յետոյ մամուլի ներկայացուցիչները հեռագրում էին իրանց երկիրը, յայտնելով, որ Վերդին փոխել է իր ուղղութիւնը և փոխանակ իտալական մելօդիայի՝ գրել է վազներական հարմօնիա:

Եւ իրաւ, իտալացիներին բոլորովին դիւր չէին եկել այդ օպերայի երգերը:

1890 թուին մուգիկան հարստանում է Վերդիի նոր և վերջին գեղարուեստական ստեղծագործութեամբ, այն է՝ նրա «Ֆալսթաֆ» կօմիկական օպերայով:

Առաջին ներկայացումը Միլանում 1893 թ. յունուարի 28-ին կրում է մի մեծ ժողովրդական տօնախմբութեան բնուորութիւն:

Վերդին, իբրև արտիստ, լիովին ստացել է կենանքից իր բաւականութիւնը. նա հասել է փառքի, հարստութեան և խորին ծերութեան: Գրեթէ ամբողջ մի դար է անցնում Վերդիի աչքի առաջ (1813—1901 թ.) և այդ XIX-րդ դարը չէ տալիս նրան հաւասար, չասանք բարձր, մի այլ գործիչ-կօմպօզիտօր, որ մրցէր. կամ ձեռք ձեռքի տուած գործէր նրա հետ: Վերդին մենակ մատուցանում է անագին ծառայութիւն ամբողջ մարդկութեան ընդհանրապէս և իտալիային առանձնապէս: Նա մոցնում է գեղարուեստական երաժշտութեան մէջ զգացմունքներ արտայայտելու այն ձևը, որի մասին իտալիայում գաղափար ան-

գամ չունէին: Նրա ժամանակակից կոմպոզիտոր Բոսսինիի (վախճանուած՝ Վերդիի երիտասարդ ժամանակ) գրածը ուրիշ ոչինչ չէր, բայց եթէ իր նախորդների գրածի շարունակութիւնը, — միշտ մեղմ, քաղցրահնչիւն մուլիկա, իսկ Վերդիին մտքեց ամենագորեղ պատկերներ՝ կատաղութեան, բարկութեան, յուզմունքի, տրտմութեան, վշտի և կսկիծի: Ծիշտ է, սկզբում նրա երիտասարդ ժամանակը ոգեկան երևոյթների արտայայտութիւնը չափազանցած է, բայց երեսուն տարին անցնելուց յետոյ աւելի հանդարտ և լուրջ է դառնում նրա արտայայտելու ձևը:

Վերդին ուղղակի դաստիարակել է իտալացուն: Ամենահարկաւոր ժամանակը նա իբրև պրօպագանդիստ — քարոզիչ, թափառելով զանազան քաղաքներն ու գիւղերը, խմբեր էր կազմում և տարածում դեղարուեստական, ազգային և ժողովրդական երգեր իտալացիների բոլոր խաւերի մէջ:

Նա դեռ պատանի հասակում յօրինել, սովորեցրել և տաբածել է մի շարք հայրենասիրական ոգեւորող երգեր, որոնցից աւստրիացիների դէմ գրած «Mia patria» («Մեր Հայրենիք») երգը մեծ դեր է կատարել և յիշում է մինչև այսօր արտասովորով...

Վերդիի թաղմանը ներկայ էր Միլանի պէս մեծ քաղաքը իր չընկալքով: Ամեն ինչ՝ սենատ, պարլամենտ, դիւանատներ, համալսարաններ, եկեղեցիներ, գործարաններ, ուսումնարաններ, արհեստանոցներ, մագաղիններ, սրճարաններ, ճաշարաններ և պանդոկներ փակուել էին: Դիակառքը ծանրաքայլ շարժւում էր բաց գլուխների ծովի միջով: Թաղումը կատարւում էր հանգուցեալի լինով, Ժօզեֆինա Ստրեպպուլիի, գերեզմանի կողքին առանց ճառերի, և յուզուած ու տրտմած լուռ ամբոխի աչքի առաջ:

Բուսետոի ինքնավարութեան առաջարկութեամբ կառավարութիւնն ընդունեց շատ տեղերում արձաններ կանգնեցնել, և Միլանի մեծ փողոցին Վերդիի անունը տալ: Տունը, ուր ծընուել է Վերդին, քաղաքը կը պահպանի և կօմպոզիտորի արձանի համար կը տայ 20,000 ֆր.:

Բայց ամենից մեծ արձանը Վերդին կանգնեցրել է իր համար ինքը: Դա այն ապաստարանն է, որ նա կառուցեց Միլանում ծեր արտիստների համար, բոլոր յարմարութիւններով, բեմով, գործիքներով, գրադարանով, հիւրանոցով և բնակարաններով, թողնելով նրանց ապահովութեան համար նախկին տուածների հետ նորից հինգ միլիօն լիրա: